

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ
ДО ЗАБОРОНИ КАТУВАНЬ ТА ІНШИХ ФОРМ
НЕГУМАННОГО ПОВОДЖЕННЯ**

Скоробагатько Андрій Васильович

доктор юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри загальноправових дисциплін

Національного університету «Одеська морська академія»

м. Одеса, Україна

На початку XXI століття питання дотримання абсолютної заборони катувань, інших жорстоких та нелюдських або таких, що принижують гідність поведень та покарань є надзвичайно актуальним. Заборона та запобігання таких злочинів передбачена як у міжнародно-правових актах, так і нормах національного права.

Ставлення до тортур і тим більше практика тортур нерозривно пов'язані з розвитком цивілізації, поняттям цивілізованості, загальнолюдських цінностей¹. Якщо провести екскурс в історію становлення в міжнародному праві інституту абсолютної заборони тортур, нелюдського і такого, що принижує поведження і покарання, то слід відзначити, що цей інститут появився в давні часи і був характерним для стародавніх держав, він мав неоднозначну історію застосування, і спочатку проявився у самому негативному вигляді.

Передусім, слід згадати інститут права Стародавньої Греції – «допит під тортурами». За цим інститутом у більшості випадків свідчення рабів у судах вважалися допустимими тільки за умови, якщо були отримані у разі застосування тортур. Про цей інститут афінські трибуни відзивалися переважно позитивно, а у випадках переслідування за злочини проти держави, відзначали його, як найбільш демократичний та справедливий. Подібні підходи щодо тортур признавали і у праві Стародавнього Риму. Даний інститут був характерним і для середньовічної Європи, цей період розвитку суспільства зазвичай сприймається як період інквізиції, деспотичних тортур, прилюдних покарань.

З часом у суспільстві змінювалося ставлення до застосування катувань, відбулася певна еволюція щодо їх заборони. Неприйняття тортур визначилося у XIX ст., але тогочасне розуміння цього

¹ Законодавство України проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання. Науково-практичний коментар. Хавронюк М.І., Гацелюк В.О. – Київ: ВАІТЕ, 2014. – С. 5.

інституту, його ролі суттєво відрізняється від сучасних підходів, які визначають абсолютну заборону, коли сама практика тортур ставиться взагалі поза законом.

Проблема катування, нелюдського і такого, що принижує гідність поводження загострилася в роки Першої і Другої світових воєн та соціальних революцій, що мали місце у ХХ ст. Найбільш кривавими прикладами в історії людства стали Голодомор в Україні і Голокост, які обумовили трагедії українського і єврейського народів. Утім висновки з тих кривавих подій так людством і не були зроблені, тому подібні звірства проявляються й в сучасному світі. Прикладом нелюдського поводження є злочинні діяння путінської росії. Сьогодні в Україні агресор ігнорує закони та звичаї війни, продовжує застосовувати тактику терору проти мирного населення, займається мародерством, мають місце навмисні вбивства, напади на мирних жителів, незаконні ув'язнення, тортури, згвалтування (в тому числі й дітей), примусове переміщення та депортація дітей.

Сучасний підхід до визнання тортур і нелюдського та такого, що принижує гідність поводження і покарання є одностайним і неприпустимим за будь-яких обставин діянням, забороненим на рівні міжнародно-правових норм. Загалом дії щодо застосування катувань розглядаються світовою спільнотою як грубі порушення прав людини. Варто підкреслити, що серед прав та основоположних свобод людини лише заборона тортур, рабства та підневільного стану не припускає можливості відходів, в той час як інші права і свободи можуть бути обмежені за умов загрози життю громадян. Ні час війни чи надзвичайного стану або іншої суспільної небезпеки, ні винятково складні випадки боротьби зі злочинністю чи тероризмом, ні будь-які інші ситуації не можуть слугувати підставами для відступу держав, які ратифікували Конвенції від своїх зобов'язань. Нині заборона тортур діє як принцип, що оперує як заборона дій, що становлять тортури, а також є обов'язком держави криміналізувати злочин тортур, запровадити належні та ефективні механізми розслідування випадків тортур та ефективного покарання за такі злочини².

Аналіз міжнародно-правових норм показує, що першим міжнародним документом у якому була передбачена заборона тортур, стала Загальна декларація прав людини 1948 року. А першим міжнародно-правовим інструментарієм, що встановив заборону катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, стала Європейська Конвенція про захист прав людини

² Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. – Вид. 2-е, випр., доп. – К.: Реферат, 2007. – с. 134-135.

і основоположних свобод 1950 року³. Завдання і мета Конвенції полягають у забезпеченні найбільш ефективної боротьби держав проти тортур, проти жорстокого, нелюдського поводження, що вимагає встановлення додаткових зобов'язань держав-учасниць щодо попередження цих негативних явищ, надання допомоги жертвам тортур і неналежного поводження, гарантії покарання за тортури. Її положення не тільки мають юридично обов'язкову силу для держав-учасниць, а й передбачають механізм захисту проголошених прав і свобод шляхом створення важливого правового інституту – Європейського суду з прав людини, який виступає дієвим механізмом контролю за недопущенням порушень Конвенції.

Існуюча практика Європейського суду з прав людини виділяє три види поводження чи покарання, заборонені ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: 1) поводження чи покарання, що принижує гідність; 2) нелюдське поводження чи покарання; 3) катування⁴. Таким чином, розмежування видів такого поводження залежить від рівня жорстокості, що включає в себе поводження, яким свідомо завдаються жорстокі страждання, психологічні або фізичні, які у конкретній ситуації вважаються невинуватими.

Україна, зважаючи на те, що є членом ООН, ОБСЄ, Ради Європи та їх установ, інших міжнародних організацій, які виступають за дотримання прав людини і недопущення нелюдського поводження, особливо після отримання статусу кандидата на вступ до ЄС, є активним учасником у розслідуванні і попередженні злочинів, які посягають на людську гідність. Важливою подією, яка відкрила новий етап у розвитку української юриспруденції у питаннях захисту прав людини, стала ратифікація 17 липня 1997 року Верховною Радою України Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року. Сьогодні змінюється національне законодавство та підходи до протидії жорстокому поводженню, а прийнятий 23 лютого 2006 року Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» у ст. 17 підтвердив обов'язок національних судів застосовувати при розгляді справ як Конвенцію, так і практику Суду як джерело права⁵,

³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.03.2023).

⁴ Орлова О.О. Катування, нелюдське та таке поводження чи покарання, що принижує людську гідність: розмежування понять. Науковий вісник ДДУВС. 2017. № 3. С.62-68.

⁵ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон від 23.02.2006. № 3477-IV. База даних «Законодавство України» / ВР

відбулася адаптація до міжнародних стандартів норм Кримінального кодексу України тощо.

Утім, постає питання, наскільки існуючі сьогодні механізми є ефективними, чи можна вважати наявне законодавство таким, що забезпечує адекватну правову основу для кримінального переслідування за звинуваченнями у насиллі? На жаль, питання залишається відкритим, адже права та свободи людини і громадянина повинні забезпечуватись не лише на законодавчому рівні, але й на рівні правозастосування. А, жахливі реалії війни у нашій державі, наявність тисяч злочинів, масові катування як військовослужбовців, так і цивільного населення, геноцид українського народу свідчать про низьку ефективність норм, про низьку дієвість механізмів забезпечення протидії тортурам. Активна протидія катуванням та іншим формам негуманного поводження не втрачає актуальності та потребує вдосконалення.

Насамперед, активнішої позиції у протидії жорстокому поводженню суспільство чекає від діяльності судів, виходячи з того, що суд є найбільш дієвим засобом захисту прав і свобод людини. Адже саме судові органи України, мають втілювати принципи незалежності і неупередженості, при здійсненні правосуддя, повинні виходити із засад верховенства права та прав громадян.

В сучасних умовах потребує вдосконалення робота слідчих органів щодо проведення ефективного розслідування актів жорстокого поводження у відповідності до критеріїв, вироблених у практиці Європейського суду з прав людини. Розслідування, відповідно до зобов'язання держави, має відповідати ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а саме припису, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

У цей складний час держава зобов'язана активно запобігати таким злочинам, що принижують людську гідність; сприяти оперативному і неупередженому розслідуванню таких подій; посилити контроль та забезпечити доступ до належного правового захисту і умов тримання в місцях позбавлення волі тощо. Державі необхідно створити клімат суспільного засудження такого поводження, адже ці тяжкі злочини припиняться тільки тоді, коли будуть втілені у свідомість людей, а не тільки будуть задекларовані в численних нормативних актах.